

0222 ისტორია და არქეოლოგია HISTORY AND ARCHAEOLOGY

მერაბ მეგრელიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Batumi Shota Rustaveli State University

რუსეთის ექსპანსია აჭარში 1914-1918 წწ.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყების ჟამს საქართველომ გააგრძელა ბრძოლა დაკარგული თავისუფლების დაბრუნებისთვის. 1914 წელს, მსოფლიო ომის დაწყების შედეგად რევოლუციური მოძრაობა შესუსტდა, ადგილობრივი მოსახლეობის განწყობას აჭარაში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესებისადმი განაპირობებდა შემდეგი მიზეზები: თვითგადარჩენის ინსტინქტი, პოლიტიკური ორიენტაციის გაურკვეველობა, რელიგიური ფანატიზმი, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური პირობები, გადასახადების სიდიდე და რუსეთისადმი სიძულვილი. ამ პერიოდში გავრცელდა ცნობა აჭარლების მიმართ რუსი ჯარის სასტიკი მოპყრობის შესახებ, რამაც გამოიწვია გურიის და იმერეთის მოსახლეობის აღშფოთება. აჭარისწყალში, სოფელ ერგეში ადგილი ჰქონდა რუსი სამხედროების მიერ მოსახლეობის დარბევას, დაეჩაღებას. კავკასიის მეფისნაცვალთან მოსალაპარაკებლად შეიქმნა დეპუტაცია, რომელშიც შევიდნენ: ქალაქის თავი ჩიქოვანი, მწერალი აბაშიძე, სახელმწიფო სათათბიროს წევრი ჩხენკელი და თავადი ერისთავი. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ბათუმში მოლაპარაკება გაიმართა სამხედრო გუბერნატორთან. აჭარის მოსახლეობა ვერ ურიგდებოდა რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას ამ პერიოდში ზემო აჭარაში გამოსვლები მოეწყო რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ხულოს, სხალთის ეკლესიის მღვდელი ლუკა ხუნდაძე ოზურგეთიდან ჩამოსულ პირებთან ერთად აწარმოებდა ანტირუსულ პროპაგანდას. 1914 წლის 7 ოქტომბრის, ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის საიდუმლო წერილში, თურქეთთან მოახლოვებულ ომთან დაკავშირებით, თურქი მისიონერების აგიტაციის გამო, რუსეთის ხელისუფლება გამოთქვამდა შიშს, ხელსაყრელ ისტორიულ მომენტში თურქეთის გარშემო მუსლიმი მოსახლეობის გაერთიანების გამო, ისლამის უდიდესი იმპერიის შესაქმნელად. მისიონერები ადგილობრივ მოსახლეობაში ემუხტებოდნენ დასაყრდენ ძალას. რუსები განსაკუთრებულ შიშს გამოთქვამდნენ თურქი გენერლის, წარმომოხებით ქართველი ალა თავდგირიძის გამო, რადგან 1911 წელს კონსტანტინეპოლიდან საქართველოში მის ჩამოსვლას მოჰყვა მოსახლეობის დიდი მხარდაჭერა. ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ მუსლიმი მოსახლეობის ერთი ნაწილი ანტირუსულ მოძრაობასთან დაკავშირებით იჩენდა პასიურობას და უცდიდა ხელსაყრელ მომენტს, რომ გადასულიყო გამარჯვებულის მხარეზე. აჭარელი ბეგების მოწოდების მიუხედავად ადგილობრივი მოსახლეობა სადროში არ გაერთიანდა, მაგრამ მათ აწუხებდა სომხური სადროშოს შექმნა, რადგან მათი მხრიდან იყო დაპირისპირების საშიშროება [ასს. გ. ი-1, ან. 1, ს. 708, გ. 1-2].

1914 წლის 16 ოქტომბრის კავკასიის არმიის დაზვერვის შტაბის უფროსის საიდუმლო წერილში საუბარია ვიწეში (ლაზეთი) განთავსებულ განსაკუთრებულ კომისიაზე, რომელშიც შედიოდა სამი გერმანელი, ოთხი თურქი ოფიცერი და პარიზიდან ჩამოსული ოთხი ინტელიგენტი ქართველი. აღნიშნული კომისია შეიქმნა ტრაპეზუნდში იარაღის მიწოდების ორგანიზაციის მიზნით. კავკასიაში, რუსეთის ბატონობით უკმაყოფილო პირებისთვის ტრაპეზუნდიდან რიზეში ჩამოტანილი იქნა 82 ყუთი გადაკეთებული იარაღი, 300 ყუთი საბრძოლო ტყვია. საომარი იარაღი უნდა გადმოეტანათ ბათუმსა და ფოთში. 1914 წლის 14 ოქტომბერს ტრაპეზუნდის ვალის დეპუტის ცნობით დასტურდება, რომ რიზედან ტრაპეზუნდში ჩამოვიდა 150 ადამიანი, რომელთაც საკუთარი სიცოცხლე მიუძღვნეს საქართველოს

დამოუკიდებლობის საქმეს. 1914 წლის 20 ოქტომბრის რუსეთის ჟანდარმერიის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ვიწეში გამოცხადდა 6000 ქვეითი რაზმი, იქმნებოდა ჩეთნიკების რაზმები. ზემოთ აღნიშნული კომისია უნდობლობას უცხადებდა ლაზებს, მაგრამ ვითარების არ გამწვავების მიზნით მაინც ღებულობდნენ ჩეთნიკებათ. ლაზებმა უნდობლობის გამო გადაწყვიტეს შური ეძიათ ვიწეს კომისიისთვის და მხარი დაუჭირეს რუსებს. ამავე წერილში ნათქვამია, რომ ირანის ყოფილი შაჰი ალი სალალუტი ლოილას გადაწყვეტილი ჰქონდა ურმიაში თავს დასხმოდა რუსეთის არმიას [ასს. ფ. ი-1, ან. 1 ს. 708, ფ. 9-10].

1914 წლის 26 ოქტომბრით დათარიღებულ ბათუმის ოლქის მმართველის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ტრაპეზუნდის ვილაეთის სოფელ ორდუში მყოფი გენერალი ასლან-ბეგ აბაშიძე 500 მეომრით, საიდუმლო ბილიკებით აპირებდა აჭარაში გადმოსვლას, რის შესახებ იგი წერილობით აცნობებდა თავის ძმას ბათუმში მემედ-ბეგ აბაშიძეს. [ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 708, ფ. 9].

1914 წლის 3 ნოემბერს, ბათუმის ოლქის მმართველი პოლკოვნიკი სატოვი მის მოადგილეს როტმისტრ აივაზოვსკის ავალბდა, რომ გამგზავრებულიყო აჭარის წყალში, ქედამი, შუახევში, ხულოში და მიხაელის ციხესიმაგრის მეომრებისთვის მოსახლეობისგან შეესყიდა 286 ცხენი. [ასს. ფ. ი-1 ან. 1, ს. 708, ფ. 20].

სოფელ მარადიდში მყოფ 150 კაციან რაზმს ხელმძღვანელობდა ასლან-ბეგ აბაშიძე, გონიოში მყოფი 15 კაციანი რაზმით მასვე შეუერთდა ბათუმის ოლქის ურიადნიკი, ზენდიდელი დედე-ბეგ ბეჟანიძე, ჩეთნიკების რაზმი ოსმან-ბეგ ბეჟანიძის ხელმძღვანელობით და ლიმანში მყოფი 1200 კაცი ალი ევენდი ჯაფარიძესთან ერთად. ადგილობრივ მოსახლეობას რუსების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ მოუწოდებდნენ ბათუმში მცხოვრებნი: ქიქავა დურსუნი, დიასამიძე აბდული, კომახიძე დურსუნი, მურმან გორაძე, რამიზ ჭყონია. ამ პერიოდში რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ განსაკუთრებით აქტიურობდა თურქეთში მოქმედი ქართული ლეგიონი. ვიწეში გერმანელების მიერ ორგანიზებულმა დამოუკიდებლობის კომიტეტმა გამოაქვეყნა მოწოდება „ქართველ ხალხს“, რომელშიც ნათქვამია შემდეგი: „ასწლიანი აუტანელი დამცირების შემდეგ დადგა თავისუფლების დღე, დიდი წარმატებით ომობს და იმარჯვებს რუსებზე გერმანია, ხოლო ამჯერად რუსეთს ომი გამოუცხადა თურქეთმა. ქართველებო! ახლა ის დროა, როცა ჩვენ უნდა გადავწყვიტოთ ჩვენი ბედი უკუნითი უკუნისამდე. ნუ ემსახურებით ჩვენს მტერს, ჩვენს დამანგრეველ რუსეთს, არ დაუჯეროთ მათ დაპირებებს, რადგან მათ დარღვიეს ხელმოწერილი ტრაქტატიც, ამიტომ მათი დაპირება არაფერს ნიშნავს. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის კომიტეტი გერმანიის წარმომადგენლებთან ერთად მოდის საქართველოში და მთელ ქართველ ერს მოუწოდებს მალა ასწიოს თავისუფლების დროშა. აქ არჩევანი არ არის. ის ქართველი, რომელიც არ დადგება თავისუფალი საქართველოს დროშის ქვეშ, ის იქნება საქართველოს მოღალატე, საკუთარი მშობლიური ერის მოღალატე, ნუ გეშინიათ თურქეთის არმიის, მიიღეთ ისინი მეგობრული სიყვარულით, რამდენადაც ის მოგვიტანს თავისუფლებას. გერმანია თანახმაა უზრუნველყოს ჩვენი თავისუფლება. აი ის პირველი პუნქტი ამ თანხმობის: „საქართველო წარმოადგენს დამოუკიდებელ სახელმწიფოს, არც რუსეთს, არც თურქეთს არ ექნება არავითარი უფლება საქართველოზე. აღსდექით ყველგან და დააფუძნეთ, სადაც კი შეიძლება საკუთარი დროებითი ხელისუფლება. ყველგან შეჰქმენით შენაერთები, შეიარაღდით და ყოველგვარ დახმარებას გაგიწევთ, როგორც კი შემოვალთ. გაუმარჯოს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ საქართველოს! ძირს მონობა! [ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 708, ფ. 88].

ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის 1914 წლის 25 ნოემბრის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ჭოროხის გარე რაზმს ხელმძღვანელობს გენერალი ხუსეინ ავნი ფაშა, წარმომოხობით ქართველი, ჩურუქსუდან, რაზმში ირიცხება 30-40 ათასი კაცი, მასვე შეუერთდენ მურღულისა და ბორჩხის მცხოვრებნი. გენერალი ასლან-ბეგ აბაშიძე იმუქრებოდა თავის მოკვლით თუ ერთი თვის განმავლობაში არ დაიკავებდა ბათუმს [ასს. ფ. ი-1, ან. 1 ს. 708, ფ. 26].

თურქები რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში ცდილობდნენ ქართველების გამოეყენებას. ქედის ალების შემდეგ თურქეთის მთავარსარდლობამ მიმართა ქართველ მოსახლეობას, რომ

გაერთიანებულიყვენ არმიაში და მათ დაურიგდებოდათ იარაღი. თურქეთის არმიის მიერ გონიოს, მახოს, ჭარნალის დაკავების შემდეგ, მოსახლეობას დაურიგდა გერმანული წარმოების მაუზერები. ამ ფაქტს მოსახლეობა გამოეხმაურა შემახილით: გაუმარჯოს სულთანს! გაუმარჯოს ვილჰელმს! მოსახლეობისადმი გავრცელდა მიმართვა: „ბისმილა, რჰმანი რახილ“! მუსულმანებო! მუსულმანური დროშა კვლავ აღიმართა კავკასიის მთებზე. ყველა მხრიდან შემახილით ალაჰიკებერ! – მიესალმებოდნენ მათ. ხალიფა გიგზავნით თქვენ თაყვანისცემას და მოგიწოდებთ საღვთო ომისკენ. ყველა მუსულმანმა დღეს გამოაცხადა საღვთო ომი. თქვენ, კავკასიის მუსულმანებმა უნდა აღსდგეთ რუსების წინააღმდეგ და დაიწყეთ საღვთო ომი. დადგა რელიგიის, ყურანის კანონის დაცვის დრო შეურაცხყოფებისგან, ამიტომ თქვენ უნდა შეიარაღდეთ, რათა გააძევეთ თქვენი ქვეყნიდან მტერი. ამიტომაც თქვენ უნდა მოშალოთ რკინიგზის ხაზი, დაანგრიოთ ხიდები, ტელეგრაფი და დაეხმაროთ თურქეთიდან მოსულ ჩეთნიქებს, შეასრულოთ მათი მოთხოვნები და შევეურთდეთ მათ, რადგან ისინი არიან თქვენი სისხლისმირი და რწმენის ძმები და თქვენი ყურანის და შარიათის განთავისუფლებისთვის ისინი ღვრიან სისხლს და სწირავენ თავიანთ სიცოცხლეს. ასი ათასიანი არმია მოდის თქვენ დასახმარებლად, ისინი კვლავ გაანთავისუფლებენ კავკასიას. [ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 708, ფ. 76-77].

1914 წლის 10 თებერვალს ბათუმში გავრცელდა ქართულ ენაზე დაწერილი პროკლამაციები, რომელიც იპოვეს მდინარე ჭოროხთან, ერგეს მიდამოებში. პროკლამაციაში მინიშნებული იყო ქალაქი თბილისი, მაგრამ ჟანდარმერიის აზრით იგი დამზადებული იყო თურქეთში და ჩეთნიქების მიერ გავრცელებული ქართველებში. აი ისიც: ქართველებო! საქართველოს შვილებო! 114 წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც ივერია იმყოფება მონობაში. მეფე ერეკლე და გიორგი შეუთანხმდნენ რუსებს, რათა მიეღოთ მფარველობაში საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ მათი იმედი არ გამართლდა. რუსების შემოსვლით საქართველომ დაკარგა დამოუკიდებლობის რწმენა, საკუთარი ენა და უფლებები, საეკლესიო ფასეულობანი და სახელმწიფო ქონება. საქართველო საბოლოოდ გამარცხული და დანგრეულია, ქართული სიწმინდეები შეურაცხყოფილი. საუკუნეების განმავლობაში ქართველები იარაღით ხელში იცავდნენ სამშობლოს მეზობელი ხალხებისგან. ბაგრატიონები გასახლეს რუსეთში, ხალხი შეეჩვია მონობას. თავადაზნაურობა, ორდენების გამო მზად არის გაჰყიდოს არა მარტო სამშობლო, არამედ საკუთარი თავიც. მათ ვერ შეძლეს ქართველ კათოლიკებთან და მაჰმადიანებთან ერთად ქართული სულის განმტკიცება. კულტურული პროგრესის მხრივ ჩვენ ვერაფერი ვერ მივიღეთ. შარიათის მტრები ფრანგები, რუსები და ინგლისელები ფლობენ მუსულმანთა მიწებს, ისინი ცდილობენ ყველგან მოსპონ შარიათის რწმენა. რუსებმა ბეგებს წართვეს ყველა უფლება და პრივილეგია. გუბერნატორები მათ ისე ექცევიან, ვით მონებს. თქვენ მუფთებს არა აქვთ ისეთი დაფასება, როგორც აქვს პრისტავს. სკოლაში ისწავლება მხოლოდ რუსული ენა. თქვენ მოლებს ნიშნავენ რუსები. კავკასიის ვაჟკაცებო! ამხედრეთ ახალგაზრდობა, შეიარაღდით და შეუტით მტერს, რადგან სამყაროს ყველა მუსულმანი აღდგა და იღებს მონაწილეობას საღვთო ომში. ყველა განაწყენებული ხალხი იბრძვის და ჩვენ ქართველებს უნდა გვეძინოს! ქართველებო! იყავით ვაჟკაცები, გაერთიანდით ყველამ, მაჰმადიანი თუ ქრისტიანი და წადით დესპოტი ხელისუფლების წინააღმდეგ. თურქეთი გაანთავისუფლებთ თქვენ რუსების ბატონობისგან. თურქეთის ინტერესია, რომ ივერია იყოს დამოუკიდებელი. ჩვენ უნდა ვიყოთ მეგობრულად თურქეთთან. უნდა დავივიწყოთ ადრეული მტრობა. იმიერ ამერნო, ჭანებო და ლაზებო და ყველა ქართველებო! აიღეთ იარაღი ხელში, კმარა მონობა და მოთმინება! გაუმარჯოს განმანთავისუფლებელ ომს! დიდება ქართველ მხედრობას. [ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 708, ფ. 60].

თურქეთი სიტყვით აღიარებდა საქართველოსადმი დახმარებას, მაგრამ სინამდვილეში ცდილობდა რუსეთ-თურქეთის 1877 წლამდე არსებული საზღვრების გადახედვას, რაც ქართველი პატრიოტების აღშფოთებას იწვევდა. საქართველოს დამოუკიდებელი ეროვნული კომიტეტის თავმჯდომარე პეტრე სურგულაძე აღნიშნავდა, რომ ქართველი მუსლიმი ინტელიგენცია სახალხო იდეალების ერთგული რჩება

და განაგრძობს ბრძოლას სამშობლოს თავისუფლებისთვის, ამ პერიოდში საქართველოს მუსლიმი მოსახლეობის ერთი ნაწილი განიცდიდა თურქული პამისლამისტური აგიტაციის გავლენას, მაგრამ რელიგიური ფანატიზმი არასოდეს მდგარა ზოგადად ქართველობაზე მაღლა [ასს. ფ. ი-87 ან. 2, ს. 2, ფ. 31] 1918 წლის აპრილ მაისში საქართველოში დამოუკიდებელი დემოკრატიული რესპუბლიკის გამოცხადების საკითხი იდგა და ამით ყველაზე მეტად დაინტერესებულნი იყვნენ ევროპული სახელმწიფოები, რადგან მათ უფლება ეძლეოდათ ჩარეულიყვნენ საქართველოს სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხში.

1918 წლის 15 აპრილს საქართველოს დამოუკიდებელი ეროვნული კომიტეტის წევრები პეტრე სურგულაძე, ზია აბაშიძე, ყადირ შერვაშიძე და სხვები წერილით მიმართავენ ევროპის ქვეყნებს, რომელშიც წუხილს გამოთქვამდნენ ბრესტ-ლიტოვსკის შეთანხმების გამო და აღნიშნავენ, რომ ყარსი, არდაგანი და ბათუმი, რომელსაც რუსეთი და თურქეთი ინაწილებენ, ისტორიულად საქართველოს ტერიტორიის განუყოფელი ნაწილებია.

ევროპის სახელმწიფოები დაკავებულნი იყვნენ საქართველოს სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხით, მაგრამ ზოგჯერ მათი და საქართველოს ინტერესები არ ემთხვეოდნენ ერთმანეთს, რადგან საქართველოს ძირითად, ერთადერთ მიზანს წარმოადგენდა რუსეთის ექსპანსიიდან განთავისუფლება და ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვება.

საქართველოს დამოუკიდებლობის ეროვნული კომიტეტის წევრთა 1917-1919 წლების წერილების შინაარსი მიანიშნებს ქართველ პატრიოტთა საბრძოლო სულისკვეთებაზე, მათ სულიერ სწრაფვაზე ქვეყნის დამოუკიდებლობის მიღწევის გზაზე. ქართველ კაცში იმდენად ძლიერი იყო რუსეთის დესპოტურ, საოკუპაციო რეჟიმთან შეურთებლობის გრძნობა, რომ ზოგჯერ ქვეყნის განთავისუფლების ჟინით შეპყრობილი მამულიშვილნი, ნებსით თუ უნებლიედ უცხო ძალაზე ამყარებდნენ იმედს.

სამუსლიმანო საქართველოს განმანთავისუფლებელი კომიტეტის თაოსნობით ბათუმის საზოგადოებამ პირველად 1919 წლის 26 მაისს აღნიშნა საქართველოს დამოუკიდებლობის დღე (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ბათ. 2008; 493) საზეიმო შეხვედრაზე მემედ აბაშიძემ შემდეგი სიტყვებით მიმართა საზოგადოებას: „ჩვენ თუმცა სარწმუნოებით მაჰმადიანები ვართ, მაგრამ ეროვნებით ქართველები. ქართული სისხლი გვიდუღს, სულით და გულით ქართველები ვართ და ამიტომ ჩვენში ვერასდროს ვერ მოიკიდებს ფეხს იმგვარი ქადაგება, რომელსაც მიზნად ექნება ჩვენ ძმებს ქრისტიან ქართველებს გადაგვიდოს და მტრობა გააჩალოს. ჩვენ უნდა გარდავიქმნეთ ერთ სულათ და სხეულად, რათა აღვიდგინოთ ეროვნული მთლიანობა. [„კახაბერი“ 1991 წ. # 28 ნოემბერი]

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 708, ფ. 1-22.
2. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1 საქმე 708, ფ. 9-10.
3. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 708, ფ. 9.
4. აცსა, ფონდი ი-1 ანაწ. 1, საქმე 708, ფ. 20.
5. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 708, ფ. 88.
6. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1 საქმე 708, ფ. 26.
7. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 708, ფ. 76-77.
8. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 708, ფ. 60.
9. აცსა ფონდი ი-87 ანაწ. 2, საქმე. 2, ფ. 31.
10. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ბათ. 2008; 493.
11. გაზ. „კახაბერი“ 1991 წ. # 28 ნოემბერი.

რეზიუმე

სტატიაში საარქივო მასალების საფუძველზე წარმოჩენილია რუსეთის მიერ აჭარაში განხორციელებული პოლიტიკური, სამხედრო, კულტურული და საინფორმაციო ექსპანსიის არსი, ასევე წარმოდგენილია ამ პერიოდში რუსული კოლონიზაციის წინააღმდეგ ბრძოლის ისტორია.

Merab Megrelishvili

Russian expansion in Adjara 1914-1918

Summary

Based on the analysis of the archive material, the article presents the objectives of the Russian rule in Ajara and the very essence of their political, military, cultural, and information expansion. It also provides a brief history of the fight against the Russian colonization in this period.